

AZ 1680. ÉVI ÜSTÖKÖSJÁRÁS IRODALMÁHOZ.

DR. GULYÁS PÁLTÓL.

(Első közlemény, három hasonmással.)

Köztudomású tény, hogy a babonák kialakulásánál a természetnek — mint Lehmann mondja¹ — «ijesztő oldala» mily elsőrangú szerepet játszott s játszik még ma is. A természeti jelenségek helyes megfigyelése, okaik kinyomozása oly előfeltételről függ, melyekkel a kultúra alacsonyabb fokán álló néptörzsek, vagy társadalmi rétegek nem rendelkeznek s így egyfelől a hiányos, vagy zavaros megfigyelés, másfelől a téves oksági kapcsolat a természeti jelenségek keletkezését és célját oly tényleges vagy képzelt eseményekkel hozta összeköttetésbe, melyektől valójában — legalább a tudomány mai állása szerint — teljesen függetlenek.

A babona kialakulásánál a kozmikus jelenségek sorában, már aránylagos ritkaságuk s látszólag szabálytalan megjelenésük következtében is, főleg az üstökösök játszottak nagy szerepet. «Ritkaságuk, különösségük, rejtélyes megjelenésük a legközömbösebb szellemet is bámulatba ejti... Épen azért, minden országban, minden időben, az üstökös furesa látványa, hajzatának sáppadt fénye, hirtelen föltünése az égen egy félelmes, a teremtésben régóta fennálló rendet veszélyeztető hatalom hatását tette a népek szellemére; és minthogy e jelenség tartama rövid, ebből az a hit származott, hogy hatása rögtönös vagy legalább is közeli; már pedig e világ eseményeinek láncolatában mindig akad egy-egy tény, a mely valamely gyászos jóvendőmondás teljesülésének tekinthető.»²

Már a görögök és rómaiak is azt hirdették, hogy az üstö-

¹ Babona és varázslat, I: 37.

² E. Flammarion, *Astronomie populaire*. Paris, 1881. 595—596. l.

kös megjelenése valami nagy szerencsétlenségnek: elemi csapásnak, véres háborúnak, hatalmas uralkodó halálának stb. az előfutára. Elvértve azonban már ekkor is valami bekövetkezendő szerencse vagy siker hírmondójának tekintették. Plutarchosban olvassuk, hogy Timoleon, aki a korintusiakat Sicília ellen vezette, éjnek idején, mikor hajóival a nyílt tengerre ért, úgy látta, «mintha megnyílnék hajói fölött az ég s nagy, messze világító tűz áradna szét belőle. A tűzből azután egy, a mysteriumoknál használtakhoz hasonló fáklya bontakozott ki, lépést tartott a hajókkal s épen Itália környékén szállott alá, ott, a hol a matrózok ki akartak kötni».¹ Ez a fáklyaszerű jelenség a Kr. e. 344. évi üstökös volt s Timoleon kedvező előjelnek tekintette.

E balvélemények a középkorban, sőt hosszú ideig az újkorban is közkeletűek voltak. A népek fölizgatott fantáziája a legcsodálatosabb jelvényekké formálta át az üstökös alakját: a keresztények jatagánt, a törökök keresztet láttak benne, mások éles kardnak vélték, ismét mások a tűzokádó sárkánynyal hozták rokonságba. Flammarion² 1526-ból közöl egy érdekes fametszetet, mely azt mutatja, hogy a rajzoló az üstökös rejtélyes világát emberfejekkel, törökkel s kardot forgató karokkal népesítette be. Az üstökösök jövendőmondó képessége is fokozódott. Már nem érték be azzal, hogy egy-egy uralkodó vagy pápa halálának, rossz termésnek, pusztító járványoknak, véres háborúknak a hírnökeit lássák bennük, hanem egyenesen az utolsó ítéletelőjelének tekintették s a közelgő világvégét olvasták ki belőlük.

A közhit terjesztésének, megerősítésének a könyvnyomtatás is szolgálatába lépett. Alig hogy némileg elterjedt Gutenberg korszakos találmánya, a legelső fényesebb üstökösről, nevezetesen az 1472-ikiről már is megjelent egy első kiadásában évnélküli ösnyomtatvány, mely 1474-ben második kiadást, helyesebben utánnyomást is ért, sőt 1556-ban újra kiadatott.³

A következő századokban azután szinte minden egyes üstökös-járás alkalmából több-kevesebb röpirat látott napvilágot;

¹ V. ö. Plutarchos vergleichende Lebensbeschreibungen. Leipzig. é. n. Reclam. IV: 11.

² I. m. 600. l.

³ V. ö. Ludendorff, Die Kometen-Flugschriften des XVI. u. XVII. Jahrhunderts. Zeitschrift für Bücherfreunde. XII: 501—502.

minél fényesebb, nagyobbszabású volt egy-egy ilyen tünemény, annál szélesebb körben keltett érdeklődést s annál nagyobb-számú sajtótermék sietett az érdeklődés kielégítésére. A XVI. századbeli üstökösök közül irodalmi szempontból a legjelentősebb az 1577-iki volt, a melylyel Ludendorff szerint¹ nem kevesebb, mint hatvan latin, francia, olasz, angol és német nyelvű röpirat foglalkozik. Érdekes, hogy ez irodalom egyik termékét. Misocacus Vilmos művét Heltai Gáspár magyarra is lefordította s Kolozsvárott 1578-ban kinyomatta «Prognosticon az wy Cometa felől valo Jöüendülés, mely az elmúlt 1.5.77. Esztendőben Sz. András hauában tetzet meg Iöüendöltetöt Dantzkába» stb. czimen. Egyetlen csonka példányát a M. Tud. Akadémia könyvtára őrzi.²

A röpirat-termés ennél is bőségesebb volt az 1618. évben, a melynek második felében nem kevesebb, mint három üstökös tűnt föl szabad szemmel kivehető módon. Ludendorff az ez alkalommal megjelent röpiratok számát mintegy százhúszra teszi.³ Még ezt a számot is meghaladja az 1664-ben és 1665-ben föl-tűnt két rendbeli üstökösre vonatkozó irdalom, mely mintegy 130 darabra tehető.

Ez irodalomnak is van magyar terméke: Komáromi Csipkés György, «Az Iudiciaria Astrologiarol. és Üstökös Csillagokrol való Jvdicivm. Mellyet Eggy meltoságos Zászos Urnak kivánságára, s' kedvejét, levél formában, elsőben déak nyelven irt és az utan, némelly becsületes Halgatoi kivánságára, Nemzete javára, Magyarra tett, bővített, és ilyen rendben, formában az Isten dicsősségére ki-eresztett». Debreczen 1665.⁴

Minden előbb említett példát meghalad azonban az 1680-iki üstökös, mely egymaga tízzel több röpiratot hozott felszínre, mint az 1618-iki három s ugyanoly méretű irodalmi érdeklődést keltett, mint az 1664. és 1665. évi két üstökös együttvéve.⁵

¹ I. m. 504. l.

² V. ö. Szabó Károly. Régi Magyar könyvtár. I. 76—77.

³ I. h. 505. l.

⁴ V. ö. Szabó Károly, i. m. I: 427.

⁵ Ez üstökös irodalmának Szabó K. szerint nincs magyar nyelvű terméke, de 1681-ből két hazai nyomtatványunk is van, melyek egyike német nyelven, másika tót nyelven foglalkozik a kérdéssel. Ezek: Schnitzler Jacobus: Comet-Stern Predigt, Szeben 1681. (Régi Magyar Könyvtár II. 408. l.) és Madevisia Friedrich: Tractatus Cometographicus. (U. o. 409. l.)

Nem hiába volt az 1680-iki üstökös, 60 millió mérföldre terjedő csóvájával egyike a legimpozánsabb ilyenmű jelenségeknek. Nálánál nagyobb szabású üstököst csak egyet ismerünk, az 1843-ikit, melynek üstöke 20 millió mérfölddel haladta meg az 1680-ikit.

A ragyogó égi tűnemény tehát ismét fölszínre hozta mindazt a sötétséget, melyet a letűnt századok babonás hiedelmei az üstökösök természete s rendeltetése körül terjesztettek. A röpiratoknak szinte beláthatatlan sora részben a legkomolyabban hirdette, hogy az üstökösök földi szerencsétlenségek, csapások, betegségek előfutárjai, részben ismét azt a nézetet terjesztette, hogy az üstökösök bekövetkező nagyszabású, de örvendetes események hirhozói, míg ismét a röpiratok egy harmadik s igen tekintélyes csoportja Isten haragjának előjelét látta ez égi tűneményekben.

A röpiratoknak csak igen kis hányada szállt szembe e nézetek mindegyikével s tagadta az üstökösök jövendőmondó, vagy bűnbánatot kirdető jellegét. Azonban e józanabb okoskodás sem a tényekre, fizikai és logikai érvekre támaszkodott, hanem theologiai és ethikai szempontból fogta fel a kérdést.

Mindez irányzatokról kitünően tájékoztat a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Orsz. könyvtárának egy gyűjteményes kötete, mely nem kevesebb, mint 34 ily röpiratot tartalmaz az 1680. évből. A gyűjtemény a sűrke kéregpapírkötés előzékére ragasztott ex libris tanúsága szerint Zahnius Benedek Vilmos könyvtárából származik s jelenleg Phys. 444. jelzet alatt őriztetik könyvtárunkban. Alább e darabok részletes bibliografiai leírását adjuk s itt-ott tartalmukból, beosztásukból is szolgálunk egy kis izelítővel.

Mielőtt közlésükbe fognánk, legyen szabad e röpirat-halmaz irodalom- és kulturtörténeti fontosságára is rámutatnunk.

Ehhez az üstökös-irodalomhoz fűződik ugyanis a «felvilágosodás» irodalmát előkészítő Pierre Baylenek a föllépése. A *Dictionnaire historique et critique* hazánkban is sokat olvasott szerzője — Kölcseyre gyakorolt hatása ismeretes — első irodalmi munkáját épen e röpiratok gondolatvilága ellen irányította s már ekkor fényes bizonyítékát adta metsző ítélőképességének, mely csupán a babona ellen látszott fordulni, de valójában magát az egészséges hit gyökérszárait is megtámadta. Műve, mely első ízben

1681-ben látott napvilágot, a *Pensées diverses écrites à un docteur de Sorbonne à l'occasion de la comète qui parut au mois de décembre MDCLXXX* címet viseli s az üstökösök ürügye alatt heves és kiméletlen támadás a tekintély elve ellen a szellemi élet minden terén. Merő illúzióknak tartja azt a felfogást, mely nem engedi meg, hogy egy századok óta fennálló nézetetsteljesen hibásnak minősítsünk. Mert szerinte a legtöbb évszázados tradíció az emberiség zömének kényelemszereteten, gondolkodásbeli tunyaságán alapul. Átveszszük atyáinktól az előítéleteket, abban a kényelmes föltevésben, hogy ők már meggyőződtek helyességükről s nem gondoljuk meg, hogy apáink ép ily bizalommal vehették át őket nagyapáinktól és így tovább. «Chacun suppose qu'on l'a examiné autrefois, et que les Anciens ont assez pris les devans contre l'erreur; et là dessus c'est à l'enseigner à son tour à la postérité, comme une chose infaillible.»¹ De nemesak a közfelfogásba nem tudni miként átment hagyományok, hanem a tudósok által hirdetett tantételek is szigorú revízióra szorulnak. Csak ha meggyőződünk róla, hogy a tudósok gondosan megvizsgálták s mérlegelték a tényeket, a melyekből állításaik következnek, tehetjük ezeket magunkévá. Nem a szavazatok száma, hanem a minőség a döntő. A minőség eldöntése azonban a legnehezebb feladatok egyike s megoldása sok esetben lehetetlen. De igen valószínű, hogy a filozófia kérdéseiben a hiszékeny és babonás tömeg szavazata nem esik latba s a bölcsek kis csoportjának a nézete az irányadó.² Arra azonban Bayle adós marad a felelettel, hogy mit tegyünk azon épen nem ritka esetekben, a mikor e kisedd csapat sincs egy véleményen?

Szinte magától értetődik, hogy az üstökösök jövőmondó erejéről szóló hitet elveti. Czáfolatában az ember végtelen kicsinységét, jelentéktelenségét állítja szembe a természet beláthatatlan nagyságával.

Egy Pascal ékesszólásával ostromozza az emberi hiúság e kinövéseit: «Plus on étudie l'homme — írja — plus on connoit que l'orgueil est sa passion dominante et qu'il affecte la gran-

¹ *Pensées diverses* § C. *Oeuvres diverses de M. P. Bayle. La Haye, 1727. III. köt. 1. rész. 68. l.*

² *U. o. XLVII—XLVIII. §. 35—36. l.*

deur jusque dans sa plus triste misère. Chétive et caduque créature qu'il est, il a bien pû se persuader qu'il ne sauroit mourir sans troubler toute la nature, et sans obliger le ciel à se mettre en nouveaux frais pour éclairer la pompe de ses funérailles. Sotte et ridicule vanité! Si nous avons une juste idée de l'Univers, nous comprendrions bientôt que la mort ou la naissance d'un Prince est une si petite affaire, eu regard à toute la nature des choses, que ce n'est pas la peine qu'on s'en remue dans le Ciel!»¹ De Bayle rakonczátlan észjárása csakhamar búcsut vesz tulajdonképeni tárgyától s más, fölöttébb veszélyes területekre csap át. Így ebben a «világfiak és hölgyek» számára írt dolgozatában pendíti meg először azt a téves eszmét, hogy a vallás vajmi gyöngé támasza a jó erkölcsnek. Kereken kimondja, hogy az emberi törvények nélkül a keresztény társadalom mihamar tönkre menne s ha a bűnösökkel szemben más orvosság nem volna, mint a hitszónokok és gyóntatótyák intelmei, úgy egy olyan város, a minő Páris, alig két héten belül a legszomorúbb állapotra jutna.² Az embert cselekvéseiben nem Isten, az Ég és a Pokol gondolatai vezérlik, hanem majd mindig szívének uralkodó szenvedélyei, vágyai, szokásai, egész temperamentuma.³ A jót, csakúgy, mint a rosszat nem a vallás princípiumai kedvéért cselekeszszük, hanem velünk született hajlamból, melyeta nevelés, dicsvágy s az önzés erősít. Ezen megfigyeléseiből Bayle azt a következtetést vonja le, hogy az ember erkölcsi értékét hite nem befolyásolja: a született atheista ép úgy lehet jó vagy rossz, mint a pogány hitű, vagy akár a keresztény hívő.⁴

Képzeltető, hogy ezek a szokatlan tanítások, melyek ily népszerű formában most kerültek először a nagyközönség gondolatvilágába, nem maradtak heves támadások nélkül. Maguk a protestáns theologusok is, a kiket nem tévesztettek meg azok a restrikcziók, melyekkel Bayle a Szentélek malasztjával eltelt hívőket kiveszi a felállította szabályok alól, siettek megczáfolni a veszedelmes ellenfelet. Természetesen Bayle sem maradt adós a felelettel s előbb *Additions aux Pensées diverses*, majd *Continuation des Pensées diverses* cz. munkáiban, melyek testes foliánssá

¹ U. o. 55. l.

³ U. o. CXXXV. §. 87 l.

² U. o. CXXXII. §. 84. l.

⁴ U. o. CXLV. §. 94. l.

dagasztották az egykori röpiratot, merészen tovább folytatta romboló munkásságát. Itt s egyéb polemikus munkáiban kifejtett eszméit később aprópénzre váltva már említett *Dictionnaire*-jében raktározta el, mely szinte kimeríthetetlen fegyvertára lett a XVIII. századi szabadgondolkodók, deisták és atheisták mozgékony táborának.

1.

Der || Von Abend gegen Morgen || Lauffende || Unglücks- || *PH* || *PHET* || Oder || Nach gemeiner Art benahmte Comet oder Schwanz- || Stern / welcher abermahls dieses 1680sten Jahres von 6 || November an / biß auf den 24 hujus leuchtend || sich hat sehen lassen // Nebst andern bey dessen Leuchtung vorgegangenen || Himels- || Wundern. || (120 × 37 mm. nagyságú fametszet, mely két üstökösöt ábrázol.) || Mit flüchtiger Feder beschrieben und entworfen || Von || Johann Gottfried Tausten / Pfarrern in Oppen (*sic*) // Käyserlichen gefr. Boeten. || Hall / in Verlegung Simon Johann Hüblers / Buchhändlers. || Gedruckt bey Christoff Salfelds Erben / 1681. ||

4-rét. 7 iv.)(A—F jelzéssel. 56 l. A munka a magdeburgi hercegség kamarai elnökének, Gustav Adolph von der Schulenburgnak, továbbá Friedrich Hohndorff, Johansen von der Asseburg és H. Johann Christoph Herhold udvari tanácsosoknak s még tíz kisebb notabilitásnak van ajánlva. Az ajánlólevél 1680 decz. 1-én kelt.

A szöveg bevezetésből s három fejezetből áll. Annak kijelentésével kezdi, hogy az üstökösök megjelenése mindig valamely szerencsétlenség előjele. Visszautasítja azt az «abszurd» nézetet, hogy az ilyen égi tűnemények szerencsét is jelenthetnek s még inkább kikel azok ellen, a kik az üstökösök jelentésébe vetett hitet babonának tartják. A maga véleményét, úgymond minden fakultás tudósainak szavával támogathatná, ha nem tartaná többre a tények felsorolását. Előszámlálja mindazt a bajt és szerencsétlenséget, melyet a Kr. u. 130., az 1618., az 1652., az 1661., az 1664., az 1665., az 1672., az 1675. és az 1677. évi üstökös földézett. Izéltőül legyen elég rámutatnunk, hogy szerző az 1661. évi üstökösrel hozza kapcsolatba az ez évi magyarországi háborút a római császár és a törökök között. Ép ily bajokat fog hozni a mostani — 1680. — üstökös is, melyet szerzőnk először november 6-án pillantott meg, de még csak

egészen homályosan. 12-én világosabban volt látható, «mit einem dünnen und fäntlichen Schwange». 13-án a mag igen fényes volt, a farka előbb a Saturnushoz, néha-néha azonban a Jupiterhez hasonló szinezettel birt és így tovább. E bevezetés után három fejezetben foglalokozik az üstökösök eredetével, pályájával és jelentésével. Messzire vezetne, ha felsorolnók mindazt, a mit az ép oly tudálékos, mint naiv szerző e három fejezetben összehordott. Csak egy kis részt idézünk. Midőn arról szól, hogy az üstökösök egy-egy bolygó szinezetével birnak, ezt a következőkép indokolja: «GOTT gibt darumb einem Cometen eines Planeten Farbe / damit wir Menschen ein wenig Nachdenken sollen / wohin Er / der fromme GOTT / sein Absehen habe. Denn uns Menschen sind der Planeten Complexionen ja sehr wohl bekannt. Will also GOTT daß wir ein solches Licht nicht wie die Kuh ein neu Thor ansehen / sondern viel mehr ein Nachdenken haben sollen / was er wohl damit meyne / und was vor eine Straffe der Commet verkündige». A dolgozatot egy tizenkétsoros költemény zárja be, czime: Des Traurenden Erinnerung.

2.

COMETA REDIVIVUS, || Das ist / || Der aus der Aschen viel entseghlicher als zuvor hervor || flammende || und || Aufs neue sich unserem Gesichte praesentirende || Unglücks Prophete || Oder || Der nach gemeiner Art genannte Comet und || Schwanz Stern / welcher seinen Curs und Lauff geändert / und || nachdem er unter der Sonnen Strahlen 3. Wochen verdeckt gewesen / nun mehr || des Abends alsbald nach der Sonnen Untergang sich sehen lässet. || Dessen Lauff / Stand / Farbe und vermuthliche Be- || deutung als in einem Anhange entworffen wird || Von || Johann Gottfried Tausten / Dienern am Worte || Gottes in Dppien. Keyserl. gekrönten Poeten und bey der Deutsch || gefinneten Genossenschaft genannt || Der Traurende. || (Vonás) || In Verlegung Simon Johann Hüblers. || Hall / Gedruckt bey Christoph Salfelds Erben. || Anno 1681.

4-rét. A—E jelzéssel. 40 l. E mű Joh. Christian Gveinitz, Christian Zeis, Friedrich Ernst Knorr, Christophorus Wachsmuth, Johann Andreas Ockel és Melchior Redel Hall városi tanácsosoknak van ajánlva. Az ajánlólevél kelte 1681. jan. 15.

E munka beosztása hasonló az előbbi szám alatt ismertetettel, melyre, mint első részre hivatkozik is a jámbor szerző. Tárgy-

menetét maga a szerző a következőkép jelzi: «Wir wollen iſo der Epicuriſchen Verachtung ſolcher Zeichen und Wunder entgegenſetzen eine kurze Erzählung deſſen/was auff Erſcheinung dreyer/oder auch mehr Sonnen vor Unglück erfolget iſt. Dann wollen wir auch zurücke in das andre Seculum gehen/und da die Cometen-Bedeutung unterſuchen/damit alſo der Wahn/(Als ob die Cometen auch gutes bedeuten) ſo wohl auch wie im erſten Theile geſchehen/gehoben werde. Dann wollen wir auch deß Cometen neuen Lauff/Farbe und Bedeutung vor und deß geneigten Leſers reiffem Judicio anheim ſtellen.» Arra a követeztetésre jut, hogy mivel az üstökös pályája az állatkör követező jegyein: ijjas, kos, vízöntő és halak, ment keresztül, elsősorban az e jegyek alatt álló országokat és városokat fogja veszély fenyegetni, így sok más között hazánkat is, mely szerző szerint az ijjas jegye alá tartozik.

3.

Der wackere Stab des Herrn // Oder // Friſch-grünende / und zur Straffe // bereitete Ruthe // Jeremiae cap. I. verſ. 11. // Über die // in Sünden und Sicherheit ſchlaffende Welt-Menſchen: // Vorgeſtellet durch den // Am 18 (28) Decembr. dieſes zu End lauffenden 1680 Jahres // Mit viel größerm / als erſtmals; daher deſto mehr erſchrecklichem // Schwanz oder Schweiff / hervorſtrahlenden // COMETEN. // Welchen // Auf öfteres Begehren und Anſuchen / ſo viel in Eil- // fertigfeit geſchehen können / Seinem / durch etliche Himmels-Zeichen // oder Sternen-Bilder ſich erſtreckenden Lauff nach / vom Anfang / biß zum Ende // nebens Herrn HIOB Lüdolffs Obſervationibus, dem Abriß nach / erſtlich ent- // worffen: Hernach auf weiteres Verlangen / einen kurzen / doch nöthigen / Be- // richt beygethan: Endlich eine beſondere Abbildung derer / von A. 1652. // biß daher erſchienenen Schwanz- und Haar-Sternen // Angefüget // M. GEORG. SAMUEL Wirling // von Eienach. // (Vonal) // **ENFÜRTH.** // In Verlegung des Authoris.

4-rét. 4¹/₄ iv. Ivjelzés: A—E. 34 (származott) l. A füzethez eredetileg egy rézmetszetű tábla volt csatolva; példányunk mellől azonban ez a tábla hiányzik.

A munka célját a szerző e szavakban körvonalozza: «Wenn / welcher Geſtalt oder Form / auch / an welchem Himmels-Orth / dieſer Comet entſtanden; wie vielerley Himmels-Zeichen oder Sternen-bilder er in ſeinem Lauff berühret / mit dem ungeheueren Schweiff

oder Schwanz durchschnitten / oder gahr durchlauffen / ausführlichen und gnugsamen Bericht erstatten: So dann / was die Bedeutung / muthmaßlich / sey / und / so viel aus der langen Erfahrung der Gelehrten und Himmels-kündigen hat können bemercket / auch / nebst einer Untersuchung / beygetragen werden / wohlmeynend darbieten / und dem gut gesinnten Leser vor Augen stellen.»

Az előző e passzusának megfelelően a munka első részében a szerző az üstökös pályáját írja le, a mennyire azt Erfurthban, hiányos műszereivel megfigyelhette; azután az üstökös jelentéséről, vagy hatásáról értekezik s arra a konklúzióra jut, hogy úgy Németországot, mint Spanyolországot, Itáliát és a Keletet, továbbá — mivel az üstökös első föltünésekor csóvája Franciaország felé hajlott — Franciaországot is veszély fenyegeti. Hogy miben áll ez a veszély, arra az értekező persze nem terjeszkedik ki. A mű függeléke tizenkét francziából fordított kérdés és felelet: «Zwölff Sternuckeriſche Träume über die Eigenschaft und Wirkung der Cometen».

4.

Der wackere Stab des HERRN/stb. teljesen azonos címlap az előzővel, csak a vonal alatti rész más; még pedig: Würzburg // Gedruckt bey Hiob Herzen. 1681.

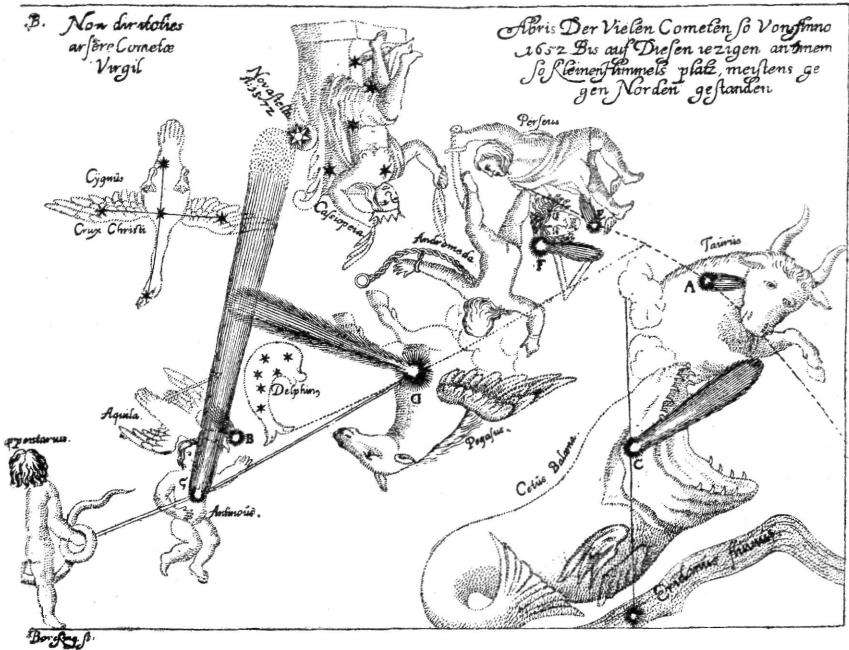
4-rét 4¹/₄ iv. Ivjelzés A—E. 34 (számozott) l. Szövege s a szöveg szedése, beosztása, nyomdai díszje teljesen azonos az előzővel. A hozzátartozó rézmetszet e kiadás mellől is hiányzik.

5.

Der wackere Stab // des HERRN // oder // Frisch-grünende | und zur Straffe // bereitete Ruthe // Jeremiae cap. I. verf. 11. // über die // in Sünden und Sicherheit schlaffende Welt-Menschen: // vorgestellt // durch den // Am 18 (28) Decembr. dieses zu End laufenden 1680. Jahres // mit viel größerem / als erstmals; daher desto mehr erschrecklichem // Schwanz oder Schweiff / hervorstrahlenden // Cometen. // Welchen // Auff öfteres Begehren und Ansuchen // so viel in Eilfertigkeit geschehen können // Seinem / durch etliche Himmels-Zeichen oder Sternen // Vilder sich erstreckenden Lauff nach / vom Anfang / biß zum Ende / nebens // Herrn HIOB Ludolffs Observatio-nibus, dem Abriß nach / ersilich ent- // worffen: hernach auf weiteres

Verlangen / einen kurzen / doch nöthigen Bericht || bengethan: Endlich
eine besondere Abbildung derer / von A. 1652 || biß daher erschienenen
Schwanz- und Haar- || Sternen / angefüget || M. GEORG. SAMUEL
Birling / || von Eisenach || (Vonal) || **CHURCH** || In Verlegung Ben-
jamin Hempels / Buchhändlers. || Anno 1681.

4-rét. 5¹/₂ iv. Ivjelzés A—G. 44 (számozatlan) l. Két réz-
metszetű melléklettel. E nyomtatvány az előző két sz. a ismer-

1. ábra.

tetett munka lenyomata; de a francziából fordított függelék el-
maradt. E helyett az utolsó lap alsó felét «An dem Leser» ezimen
a szerző öt pontba foglalja egyrészt mentegetőzését a szöveg
hosszúsága miatt, másrészt néhány sajtóhiba kiigazítását.

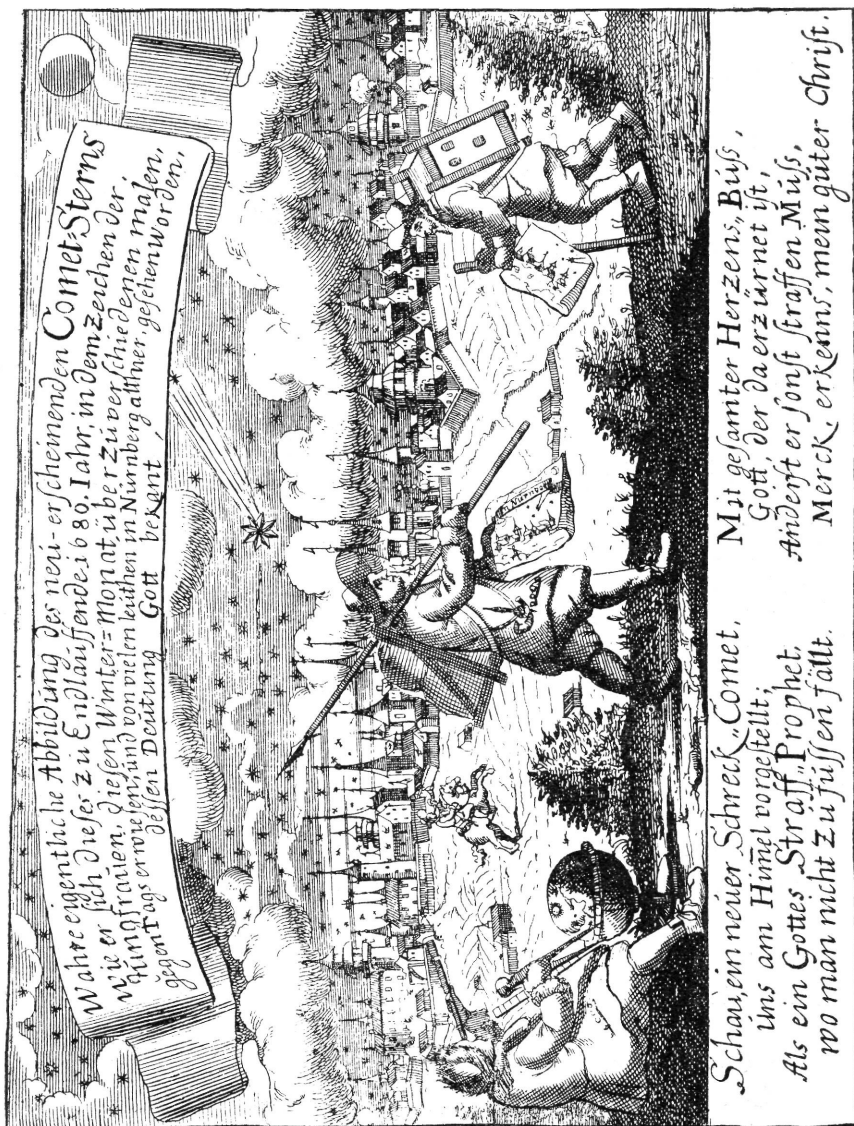
A két rézmetszetű tábla közül a másodikat némileg kisebbítve
1. ábránk mutatja.

6.

Kurz-verfaßte / || denkwürdige || Cometen-Tafel. || Alul: Gedruckt
im Jahr Christi 1680.

Ivrétű, egyleveles nyomtatvány, erősen körülvágott margó-

val. A frakturszedésű szöveg kéthasábos. A címfelírás alatt, a tábla közepére rézmetszetű kép van fölragasztva, melyet 2. ábránk

2. ábra.

némileg kisebbítve mutat be. A szöveg azt igyekszik bebizonyítani, hogy az üstökösök Isten haragjának hírnökei s a rossz

időjárás, drágaság, dögvész, háború, nagy urak halálának okozói. Ez általánosságok után sorra veszi a Kr. e. 84. évi, valamint a Kr. u. 71., 324., 413., 791., 979., 1000., 1314., 1339., 1506., 1531., 1532., 1578. s az 1680. évi üstökösöt s utal azokra a nagy eseményekre vagy szerencsétlenségekre, melyek ez üstökösök nyomán támadtak. Az összeállítás nyomasztó hatását ezzel a befejező verssel igyekszik ellensúlyozni a névtelen szerző:

Doch Gott/der auf den Sternen gehet/
 Und sie nach seinen Willen drehet/
 Kan alle Straff in Gnad verfehren;
 Wann wir vom bösen Thun aufhören/
 Und uns der Gottes-Furcht befeiffen:
 So wend't Er was die Sternen weisen.

7.

Einfältiges || Bedenken von Cometen || L. H. U. D. L. || 1681.

4-rét. 1¹/₄ iv. 10 (számozatlan) l. A 2. l. és a 9—10.

l. üres.

A névtelen szerző teológiai és fizikai szempontokból tárgyalja azt a nézetet, hogy az üstökösök Isten különös haragjának s bűnbánatra való figyelmeztetésének hírnökei. Teológiai szempontból szerző tagadja e nézet helyességét, mivel a szentírás egyetlen helyéből sem lehet bebizonyítani, mivel továbbá a bűnbánatot esakis Isten szava idézheti föl s mivel végül az üstökösök a hitetlen pogányok előtt is láthatók, már pedig ezeket Isten, a kinek létezéséről nincs is tudomásuk, nem figyelmeztetheti a bűnbánat szükségességére. Szintily következtetésre jut a fizikai szempontok alapján. Épen ezért a szerző kárhoztatja az üstökössel való ijesztgetést: E tanítás egyrészt sok embert rendes tevékenységében károsan befolyásol, másrészt a bűnösöket, ha nincs üstökös az égen, abba a balhitbe ringatja, hogy nincs szüksége a bűnbánatra.

8.

Benjamin Gerlach's || Unvorgreifliches || Urtheil/|| Von || Der Come-
 ten Wirkung und || Bedeutung. || (Díszlécz.) || Schweidnitz/|| Gedruckt
 bey Christian Oefeln/|| Im Jahre 1681.

4-rét. 2 iv. Ivjelzés A—B. 16 (számozatlan) l.

A szerző lengyelországi születésű lutheránus prédikátor volt,

a ki 1683-ban halt meg.¹ Az üstökösökről szóló véleményét bevezetésének e szavaiban foglalja össze: «Die Cometen sind ein Spiel der Natur/welches sie/wenn es sie gut dünkt/anstellet/den Allmächtigen GOTT zu preisen und die Sterblichen zu gleichem Lobe/Dhne daß sie was trauriges und erschrockliches fürbedeuten sollten». E véleményyt négy fejezetben fejti ki, a melyek elseje az üstökös eredetéről, másodika annak végokáról értekezik, a harmadik több előkelő és tudós egyén véleményét összegezi, a negyedik pedig azt a kérdést fejtegeti, ha vajjon az üstökösök valami rosszat jelenthetnek-e?

9.

Dunkeler Abriss // Und // Kurze Beschreibung // Des fast niemals erhörten großen neuen // Cometens // Welcher erschienen im Christmonat // des 1680. Jahres. Alul: Gedruckt im 1681. Jahre.

2-rét. Egylevelű nyomtatvány; erősen körülvágva. A lap felső részét egy hatalmas csóvával rajzolt üstökös képe tölti be.

A kéthasábos szöveg egyszerű leírás az üstökös sziléziai megjelenéséről 1680. december 29-től 1681. január 1-ig.

10.

Unmaßgebliches // Bedencken // Ob die Cometen zukünftige Un- // glücksfälle / als Krieg / Theuerung // Pestilenz / großer Herrn Todt zc. // verkündigen? Aus Veranlassung des jüngsthin neu-erschiedenen // COMETEN // Aufß vielfältiges Begehren und Anhalten kürz- // lich // enlfertig / und einfältig entworffen. // Quid sibi STELLA velit NOVA, non ego judico, at opto: // Sit CRINIS FINIS, META COMETA mali! // (Vonal) // Gedruckt im Jahr 1681. //

4-rét. Egy ív; A jelzéssel. 8 l.

A névtelen szerző fejtegetéseit a következő idézet foglalja össze: «Ich verneine.../daß die Cometen eine natürliche Ursach seyen der folgenden Unglücks- und Jammerfälle / jedoch läuge ich nicht / daß sie ein von GOTT gestiftetes Zeichen seyn/welches aus allen Historien bekant».

11.

Gründliche Widerlegung // Deß // Neuliger Zeit heraus gegebenen // Bedenkens // Ob die Cometen zukünftige Unglücks- // Fälle / als Krieg /

¹ V. ö. Jöcher: Gelehrten-Lexikon 1750. II: 954.

Theuerung | Pestilenz / || großer Herren Todt verkündigen ? || Dargestellet ||
Von einem Liebhaber des Göttlichen Worts. || (Fleuron). || Gedruckt im
Jahr 1681.

4-rét. Egy iv;)(jelzéssel. 8 (számozatlan) l.

Az előző számmal egyező nyomdai kiállítású, alighanem ugyanazon műhelyben készült röpirat s amazzal polemizál. Azt vitatja, hogy igenis, az üstökösök bajt és szerencsétlenséget hoznak az emberekre.

12.

Theologisches Bedencken / || über das Jüngsthin ohne Anzeig des
Auctoris, Zeit || und Orts in Druck gegeben also genante || Einfältige
Bedencken || von || Cometen / || Als fälschlich eingebildeten / und ohne
Grund || der Schrift außgeruffenen Buß-Predigern; zusamt einem ||
Lateinischen Anhang wider Marcell. Squarcialupum || und Andr.
Dudithium || Gestellet durch || M. JO. JACOB. Müllern / Ulmens. || des
Ehrwürdigen Ministerii zu Augspurg Seniore, und || Pfarrern der
Evangelischen Kirchen zum Par: || füßern genandt. (Vignetta, mely virág-
galyak közt álló Justitiát ábrázol, baljában a mérleggel, jobb-
jában mezitelen karddal.) Frankfurt am Mayn / || In Verlegung
Gottlieb Göbels / Buchhändlers / || Druckts Johann Görlin / || An. 1681.

4-rét. 15 iv. Ivek jelzése: egy félív jelzés nélkül, A—Z,
a—f jelzés. 4 (számozatlan), 72 + 43 (számozott), 1 (számo-
zatlan) l.

Az ulmi születésű szerző, augsburgi evangélikus lelkipásztor (1639—1703), e dolgozatát eredetileg a 10 sz. a. ismertetett névtelen röpirat ellen szánta, de minthogy németnyelvű czáfolatá-
val — az előző szerint — a frankfurti husvéti vásárra nem készülhetett el, egy 44 lapra terjedő latinnyelvű függelékkel is csatolt munkájához, melyben részint Marcellus Squarcialupus XVI. századbéli spanyol orvos és fizikus *Opinio de Cometa in vniuersum, de que illo, qui anno CIO IO LXVII visus est* cz. művét,¹

¹ Eredeti (külön) kiadásban nincs meg könyvtárunkban, de megvan Borius András Jenában, 1665-ben megjelent gyűjteményes kötetében, mely Thomas Erastus, Andreas Dudithius értekezéseit, továbbá Julius Caesar Scaligerus, Benedictus Pererius, Simon Grynaeus, Philippus Mullerus, Thomas Fienus, Jo. Baptista Ricciolus, Petrus Gassendus és Jacobus Primerosius véleményét foglalja össze az üstökösöket illetőleg. A 16 számozatlan és 180 számozott lapra terjedő negyedréti kötet címe a követ-

részint Andreas Dudithius, a trienti zsinaton résztvevő pécsi püspök *De cometarum significatione commentariolus*¹ cz. művét czáfolja. A névtelen német szerző azon állítását, hogy az üstökösök jelentésébe vetett hitet a szentírás nem támogatja Joel 2. fej. 28. v., Máté 24. fej. 29. v. és Márk 13. fej. 25. versével igyekszik megdönteni; műve latinnyelvű részének első XV fejezetét Marcellus Squarcialupusnak szenteli, a kinek idézett művét Borius gyűjteményes kiadásából ismeri s csupán a 38—43. lapokat megtöltő XVI-ik fejezet beszél Dudithiusról.

13.

COMETA || SCEPTICVS. || Oder || Kurzer Discursß || Über || Sünst-
Erñhienenen || Cometen. || (Vonás). || M. DC. LXXXI.

4-rét. 3 ív. Ivjelés 2—3. 24 (számozott) l. Két rézmetszetű melléklettel.

A névtelen szerző, a ki a korabeli irodalomban megnyilvánuló véleményeket gondosan egybegyűjti latin idézetektől erősen tarkálló értekezésében, a két rézmetszetű mellékletről a következőkép nyilatkozik: «hiefige Observaciones betreffend | so stellen wir dieselbige

kező: DE || SIGNIFICATV || COMETARVM || DISSERTATIONES ET JVDICIA || DOCTORVM HOMINVM: || *collecta, emendata, & Cometomanticæ noſtri* || *Temporis oppoſita* || a || JO. ANDREAE BOSIO. || *Singulorum nomina ac ſeriem* || *Indiculus præfationibus ſubjectus* || *indicabit.* (Angyalfejet ábrázoló vignetta.) JENÆ, || Typis & Sumtu GEORGH SENGENVVALDI, || An. Chr. CIOJCLXV. — Borius gyűjteményével egy kolligátumban van még a következő, idevágó rőpirat: I. N. J. || *De* || STELLIS || *Tām Uſitatis; Quām Imuſitatis,* || *ac* || COMETIS. || PRO LOCO || *In Ampliſſimâ Facultate Philoſophicâ bene-* || *volè impetrato,* || Ad. D. III. Junij A. C. M. DC. LIII. || In ALMA WITTENBERGENSIUM || *Diſputabit* || M. JACOBUS Reichmann / || Kembergâ-Saxo. S. W. C. || *Reſpondente.* || M. MARTINO LIEPENIO || Gorzâ-Brandenb. Marchico. || *In Auditorio Majori* || (Vonal) || WITTENBERGAE || Typis MICHAELIS Wendt || Anno M. DC. LIII. 4-rét. 32 (számozatlan) l. Jelzete: Var. 490.

¹E munka nemcsak az előző jegyzetben említett gyűjteményben, hanem külön kiadásban is megvan a nemzeti múzeum könyvtárában. Czime: ANDREAE DVDITII || VIRI CLARISSIMI || *DE* || COMETARVM SI- || GNIFICATIONE COM- || MENTARIOLVS || *In quo non minùs eleganter, quàm doctè & verè,* || *Mathematicorum quorundam in ea re* || *vanitas refutatur.* || *Addimus D. THOMAE ERASTI | eadem de re ſententiam* || (Nyomdászjegy). || BASILEAE || Ex Officina NETRI Perne. || Anno 1579. 4-rét. 68 (számozott) l. Jelzete: Math. a. 147 2.

vor in den zwey beyliegenden Kupffer-Figuren | in welchen der Situs Cometicus der gestalt exprimirt ist | daß bey jeder Observation, die Longitudo, Latitudo, der motus diurnus und die länge des Schweiffs gar wohl zu erkennen ist | und in gradibus kan determinirt werden».

14.

Verwerffung || Des || Cometen-Bespöotts / || Ober || Gründliche Erör-
terung || der Frage : || Ob der Comet ein / oder kein Straff-Zeichen || sey :
Etwas oder nichts / gutes oder böses || bedeutete ? || Worinnen die Vor-
Bedeutlichkeit mit unverwerff- || lichen Beweißthümern begründet wird / ||
Die Angründe aber der Widersprächer klärllich || entdeckt ; || Neben dem auch
die vielfältige Gedanken / von dem || Ursprunge des Cometens / mit ein-
geführt || werden. || Auf Veranlassung des neulichst entstandenen Wun- ||
der-großen und unvergleichlichen || Comet-Sterns / || Zur Abwarnung
von roher Sicherheit / und Beförderung || Chrijlicher Bußfertigkeit heraus-
gegeben / || Durch || Theophilum Anti-Scepticum, || sonst zu Teutsch ||
Gottlieb Unverrucht || genannt. || (Vonal). || Gedruckt im Jahr 1681.

4-rét. 9 iv. Iyjelzés A—J. 67 (számozott) + 5 (számo-
zatlan) l.

A szerző műve hosszú czimében kellőkép körülírt tételét a szentirásból s a kérdésre vonatkozó régebbi irodalomból vett számos idézettel bizonyíttatja s főleg Squarcialupus és Dudithius ellen foglal állást.

15.

Unverantwortlicher || Cometen-Verwerffung || unfehlbare || Straff-
Folge. || Alul : Gedruckt im Jahr Christi 1681.

2-rét. Egyleveles nyomtatvány. Felső része hatalmas réz-
metszet, mely a csillagos eget s a kép alsó jobb sarkában az
üstököst ábrázolja, melynek csóvája átló gyanánt az egész met-
szeten végigvonul. A szöveg háromhasábos. Rövid áttekintést
nyújt az eddig megjelent üstökösökről s a nyomukban támadt
bajokról. A névtelen szerző gondolatmenetét Claudianus e verse
tükrözi: «Nunquam Coelo spectatum impunè Cometum», melyet a
költői hajlamú szerző ekként fordít le németre:

Es erschiene kein Comet niemals an den Sternen-Bogen /
Der nicht eine Straff nach sich / oder Unglück hát gezogen.

16.

M. Simon Hornmeisters // Rect: ad Sp. S. // Christlich-vernünftige // Cometen-Betrachtung // aus Gelegenheit // daß im Monat Decem-ber // 1680-erschienenen großen Cometen: // auffgesetzt // und // mit einem wenigen Zusatz / nunmehr zum andern // mahl / verbessert heraus gegeben. // In Verlegung / Johann Hoffmanns Kunst- // und Buchhändler / in Nürnberg. // (Vonal). 1681.

4-r. 1 iv 8 l. — Szerző azok pártján van, a kik az üstökösök véstjósoló jelentőségét tagadják s a kérdés szabad vizsgálata mellett kardoskodnak, mert hiszen «diese Sach ist kein Glaubens-Artikel / und gehört ad Philosophiam naturalem».

17.

M. Simon Hornmeisters // Rect. zum Heiligen Geist // Vertheidigte // Cometen-Betrachtung // Worinnen // (Tit.) // Herrn M. Johann Frifen / Predigers // und Profess. Publ. zu Ulm // Seine | von der // Cometen Bedeutung // heraus gegebene Epistel // auf die Probe gesetzt / und seine Einwürffe genügend // beantwortet werden. // (Virágcsokrot ábrázoló dísz). Nürnberg // Gedruft bey Andreas Knorzen. // Verlegt und zu finden bey Georg Scheurer. // Im Jahr Christi 1681.

4-r. 6 iv. Ivjelzés:)(, A—F. 4 (számozatlan), 43 (számozott) l.

A németnyelvű mű élén két oldalra terjedő, latinul írt ajánlás áll, melyet Fűrér Kristófhoz intéz a szerző. E munka az előző irat védelméből áll Johann Friken támadásai ellen, a melyek nincsenek meg kolligátumunkban. A hosszú vitairatot az Úrhoz intézett fohász rekeszti be, melyben kijelenti, hogy művét az Isten dicsőségére írta, a kinek áldását kéri úgy magára, mint az egész földkerekségére.

18.

Vernünftige // Erkantniß und eigentliche Bewandniß // Deß den ¹⁶/₂₈ Decembris erste-mal zu Abends um 1. Uhr der Bröñern allhier zu // Nürnberg erschienenen entzücklichen // Cometens. // Alul: Gedruft / im Jahr Christi / 1680.

2-r. egyleveles nyomtatvány. A cím alatt a lap egész szélességét elfoglaló csinos rézmetszet, mely előterében az ég

báméskodó népcsoportot, háttérben Nürnberg városát ábrázolja, fölötté az üstökös által beragyogott csillagos éggel. (3. ábra.) A kép alatt álló szöveg kéthasábos.

A szöveg elmondja, hogy háromféle üstökös van, ú. m. «Comati, Barbati und Caudati, oder sogenante haarige / bartige / und geschweifte Schwanz-Sterne». Azután leírja, hogy a szóbanforgó üstökös mikor és az ég mely táján jelent meg, mekkora a csóvája s mi lehet a jelentősége.

19.

Philosophisches und Theologisches || Bedencken / || In welchem die vornehmste Be- || deutungen || Von den Come- || ten vorgetragen und examiniret wer- || den / wo / auß was / und woher sie entspringen / || auch warum Sie an den Himmel gestellt werden; Hernach || aus der gesunden Vernunft / Heiliger Schrift / und der Erfahrung || gründlich erwiesen wird / daß Sie seyen || Vorboten der Straffe / auch Schröck- || und Zorn- Zeichen Gottes. || Samt einem || Kurzen Anhang / || Darinnen auf || Herrn M. Simon Bornmeisters / Rect. ad Spir. S. in || Nürnberg Vertheidigung zur Gnüge geantwortet wird / || Von M. Johann Friden | Prediger im Münster || zu Ulm / und beyrn Gymn. Log. P. P. || UWM / || In Verlegung Georg Wilhelm Kühnen / gedruckt bey || Christian Balthasar Kühnen sel. Erben / 1681.

4-rét. 32 iv. Ívjelzés a—b, A—E, 28 (számozatlan), 228 (számozott) lap. A szerző művét az ulmi városi tanácsnak ajánlotta.

Bevezetőül lenyomatja irónk Simon Bornmeisternek 22. sz. a. leírt röpiratát (1—24. l.); azután jó a tulajdonképeni munka, mely előszóból s tizenöt fejezetből áll. E fejezetek következők: I. De Etymologia Cometes. II. Worinnen die Meynungen von der Cometen Urprung erzehlet und examinirt werden. III. Von dem Lauff und Bewegung deß Cometen. IV. Von dem Schweiff deß Cometen. V. Daß die Cometen nicht bloffe natürliche Ding seyen. VI. Daß die Cometen seyen Werk der Allmacht Gottes. VII. Von den Zeichen. VIII. Von den Wunder-Zeichen. IX. Was die Cometen für Zeichen seyen. X. Von dem Stern / so den Weisen in Morgen-Land erschienen. XI. Daß die Cometen Zorn-Zeichen seyen / wird auß der H. Schrift bewiesen. XII. Von der Erfahrung. XIII. Daß unsere Meynung mit der Glaubens-Regel besser übereinkomme / als die andere. XIV. Da die Einwürrff betrachtet werden. XV. Von denen / welche lehren / daß die

3. ábra.

Cometen nichts bedeuten. E tartalomjegyzék kellőképp tájékoztat az egész mű gondolatmenetéről és irányáról. Érdekes a XV. fejezetben adott összeállítás azokról a tudósokról, a kik az üstökösök bármilyen jelentését tagadták. A sort, szerzőnk szerint, Epicurus nyitotta meg. Ide sorolhatók még Petrus Gassendus, Picus Mirandola, Thomas Erastus, I. C. Scaligerus, Andreas Dudithius, Marcus Squarzialupus, a Carthesianusok s «der verfluchte Mensch» Spinoza. A 195. lapon kezdődik az «Urhang / in welchem Herrn M. Bornmeister sein / Gnüge geschiehet», melyben Bornmeisterrel polemizál.